

KUL TÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Elena Urbancová

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Míra Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Urbancová, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

POVAŽAJ, M.: Na začiatku druhej štvrtstoročnice Kultúry slova	3
KAČALA, J.: Jazykoveda v minulých desaťročiach	7
MYJAVCOVÁ, M.: Slovenčina v Juhoslávii – retrospektíva, súčasnosť a perspektíva	12

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Slovo na úvod. I. Ripka	22
-------------------------------	----

ROZLIČNOSTI

"Pokaždé" a zakaždým. M. Pisárčiková	24
--	----

SPRÁVY A POSUDKY

Štylistika ako pohľad na národný jazyk. J. Horecký	26
Bernolák a bernolákovci v našich dejinách. M. Chadimová	28

SPYTOVALI STE SA

Môže výrobok zlacnieť o 150 percent? M. Považaj	31
---	----

KUL TÚRA SLOVA

1992
ROČNÍK 26

ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TERMINOLÓGIU ■ ORGÁN
JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

VYDAVATEĽSTVO SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR
PaedDr. Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Elena Urbancová

REDAKČNÁ RADA

PhDr. Klára Buzássyová, CSc., prom.
fil. Adriana Ferenčíková, CSc., prof.
PhDr. Ján Findra, DrSc., PhDr.
Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Ján
Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala,
DrSc., člen korešpondent SAV a
ČSAV, PhDr. Ivan Masár, PhDr.
Mira Nábělková, CSc., PaedDr. Jozef
Pavlovič, CSc., PhDr. Mária Pisárči-
ková, PaedDr. Matej Považaj, doc.
PhDr. Anna Rýzková, CSc., doc.
PhDr. Ján Sabol, DrSc., Elena Ur-
bancová, doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

Na začiatku druhej štvrtstoročnice Kultúry slova

MATEJ POVAŽAJ

Pred dvadsiatimi piatimi rokmi dostali záujemcovia o otázky spisovného jazyka, jazykovej kultúry a odbornej terminológie na Slovensku do rúk prvé číslo nového časopisu *Kultúra slova*. V záhlaví časopisu sa v jeho prvých ročníkoch uvádzalo, že je to populárnovedný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Vtedajší riaditeľ Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV Jozef Ružička, ktorý stál pri zrode tohto časopisu, uviedol ho želaním, aby sa časopis "stal obľúbeným a účinným poradcom v otázkach kultúry súčasnej spisovnej slovenčiny", konštatovaním, že opróti ostatným jazykovedným časopisom "bude mať *Kultúra slova* ráz prevažne praktický". Ďalej pripomenul, že "otázky odbornej terminológie nájdú vždy dosť miesta aj na stránkach nového časopisu, ale na rozdiel od minulých rokov bude nám ich treba podávať ako súčasť jazykovej kultúry v širokom zmysle slova" (Ružička, 1967 a). Tomuto základnému poslaniu sa *Kultúra slova* za dvadsaťpäť rokov svojej existencie nespreneverila, ako sa o tom možno presvedčiť pri listovaní v jej jednotlivých ročníkoch.

V ďalších ročníkoch sa však *Kultúra slova* začala venovať aj niektorým teoretickým otázkam spisovného jazyka, jazykovej kultúry a odbornej terminológie. Naznačil to vo svojom úvodnom príspevku v r. 1977 na začiatku druhého desaťročia vydávania časopisu hlavný redaktor Ján Kačala. A tak sa v časopise okrem vyslovene prakticky zameraných príspevkov zaradených najmä v rubrikách *Rozličnosti*, *Správy a posudky* a *Spytovali ste sa* začali uverejňovať aj niektoré teoretické príspevky dotýkajúce sa spisovného jazyka, jazykovej kultúry a odbornej terminológie. Časopis si v tom čase okrem toho dal za cieľ "iniciatívne sa zúčastňovať na budovaní novej teórie spisovného

jazyka a jazykovej kultúry", pričom "teória má vychádzať z dôkladného poznania súčasnej jazykovej situácie v našej spoločnosti a má podávať čo najvernejší obraz o postavení spisovného jazyka a o jeho fungovaní v podmienkach našej súčasnej spoločnosti" (Kačala, 1977). Isteže okrem takto zameraných príspevkov sa v časopise uverejňovali aj príspevky orientované na prezentovanie bohatstva nášho národného jazyka, ktoré je ukryté v slovenských nárečiach, a na propagovanie poznatkov získaných pri výskume histórie nášho spisovného i národného jazyka a výskume vlastných mien.

Ako na začiatku dvadsiateho ročníka konštatoval J. Horecký, "nová orientácia sa prejavila napr. už v tóne i argumentácii v posudkoch jazykovej úrovne rozličných publikácií. Postupne sa upúšťa od vypočítavania jazykových chýb, poukazuje sa na štylistickú úroveň a primeranosť výrazov v danej oblasti", ... "vlastná argumentácia je všestrannejšia, hlbšia" (Horecký, 1986). V *Kultúre slova* sa obmedzila kritika prác so slabšou jazykovou úrovňou, časopis chcel naopak prispievať k tomu, aby sa práce s dobrou a vynikajúcou úrovňou "propagovali ako pozitívne jazykové vzory a aby sa celkový trend zvyšovania jazykovej kultúry v našej spoločnosti aj ďalej posilňoval" (Kačala, 1977).

Medzi najvýznamnejšie počiny v prvých ročníkoch *Kultúry slova* v oblasti teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry bolo publikovanie *Téz o slovenčine* (Ružička, 1967 b), ktoré boli výsledkom rokovania vedeckej konferencie o kultúre spisovnej slovenčiny v Smoleniciach v decembri r. 1966. V dvanástich tézach podložených argumentmi a doplnených príkladmi sa naznačili aj zásady práce v oblasti jazykovej kultúry. K týmto tézám by sme sa mali vracať ako k základu a vhodnému východisku, o ktoré sa možno opierať pri ďalšom rozvíjaní teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, pri práci v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Je prirodzené, že za dvadsaťpäť rokov výskum v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry výrazne pokročil, že sa rozbehol aj sociolingvistický výskum a že získané poznatky nemožno obísť. No základné myšlienky téz, podľa našej mienky, nestratili na platnosti ani po štvrtstoročí od ich publikovania. Na oživenie pamäti ich tu zopakujeme: 1. Slovenčina je geneticky a typologicky osobitný slovanský jazyk. 2. Slovenčina je národný jazyk Slovákov a má úlohu štátneho jazyka. 3. Slovenčina je diferencovaný národný jazyk a jeho podoby tvoria dialektickú jednotu. 4. Spisovná slovenčina je základná, najzávažnejšia podoba slovenského jazyka. 5. Súčasná vývinová etapa spisovnej slovenčiny trvá od štyridsiatych rokov nášho storočia podnes. 6. Základnou vývinovou črtou súčasnej spisovnej slovenčiny je rozvoj podľa vlastných zákonitostí. 7. Za kritériá spisovnosti jazykových prostriedkov pokladáme najmä ich ústrojnosť, ustálenosť a funkčnosť. 8. Prameňmi na poznávanie súčasnej spisovnej

slovenčiny sú vybraná prax, dobré jazykové povedomie a výsledky doterajšieho výskumu. 9. Kodifikácia spisovnej slovenčiny je vedecký opis jej prostriedkov a noriem, uzákonený reprezentatívnou celonárodnou inštitúciou. 10. Úroveň jazykovej praxe závisí od kultúrnej úrovne používateľov spisovného jazyka: meria sa jazykovou správnosťou, štýlovou primeranosťou a spoločenskou vhodnosťou použitých prostriedkov. 11. Jazyková výchova je spoločensky potrebná a pokroková činnosť, preto jej treba venovať zvýšenú pozornosť. 12. Živý vzťah k spisovnej slovenčine je prejav vlasteneckej a národnej hrdosti Slovákov, je prejav vedomej príslušnosti k národnej kultúre.

Závažným aktom bolo aj publikovanie návrhu zákona o slovenčine v druhom ročníku časopisu (Ružička, 1968), ktorý, žiaľ, nenašiel v tom čase dostatočné pochopenie a podporu, ba naopak po istom období sa stal terčom ostrej kritiky. Niektoré myšlienky zákona o slovenčine sa až po dvadsiatich dvoch rokoch v zmenenej spoločensko-politickej situácii premietli do niektorých paragrafov tak ťažko prijímaného zákona Slovenskej národnej rady z 25. októbra 1990 o úradnom jazyku v Slovenskej republike. Z prijatého zákona o úradnom jazyku (jazykovedci sa, žiaľ, na jeho konečnej úprave pred schválením v Slovenskej národnej rade nezúčastnili) pokladáme za dôležité na tomto mieste pripomenúť niektoré myšlienky, ktoré by mali nachádzať svoj odraz na stránkach nášho časopisu. § 1 Úvodné ustanovenie, ods. 1: Účelom zákona je ustanoviť v Slovenskej republike úradný jazyk ako nástroj vzájomného dorozumievania a komunikácie na jej štátnom území a tým zabezpečiť podmienky na plynulý a účinný výkon štátnej moci a správy, samosprávy a všestranný spoločenský rozvoj. § 2 Úradný jazyk: Úradným jazykom na štátnom území Slovenskej republiky je slovenský jazyk. § 3 Starostlivosť o úradný jazyk: Štát sa stará o vedecký výskum a o zvyšovanie kultúry a čistoty úradného jazyka (zdôraznil M. P.).

V súčasnosti, keď sa v časti verejnosti prejavuje akoby znížený záujem o náš národný jazyk, no najmä o jeho celospoločenskú formu – spisovný jazyk – a o jeho kultúru, keď sme svedkami priam ľahostajného alebo až odmietavého vzťahu niektorých skupín obyvateľstva k vedomému kultivovaniu vlastného jazykového prejavu, čo je odrazom aj súčasných spoločensko-politických zmien, bude treba hľadať účinné východiská z tejto situácie. Preto sa *Kultúra slova* bude usilovať dať primeraný priestor na to, aby sa kriticky zhodnotili doterajšie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, preverovala ich nosnosť v novej situácii a aby sa ďalej rozvíjali a obohacovali o poznatky,

ktoré vychádzajú zo sústavného rozvoja vedeckého poznania, vývinu jazyka i našej národnej pospolitosti. Rozvoj teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ale aj národného jazyka v širokom chápaní a jej primerané aplikovanie v spoločenskej praxi môžu pozitívne pôsobiť pri posilňovaní národnej identity Slovákov a územnej integrity Slovenska. *Kultúra slova* si na začiatku druhej štvrtstoročnice dáva ďalej za cieľ propagovať výsledky výskumu slovenčiny ako spisovného jazyka i národného jazyka v širokom chápaní a osobitne výskumu jazykovej kultúry. Chce sa starať o kultivovanie jazykových prejavov, vysvetľovať normu a kodifikáciu súčasného spisovného jazyka, všímať si dodržiavanie normy a kodifikácie vo verejných jazykových prejavoch, vhodnosť a primeranosť používaných jazykových prostriedkov vo všetkých oblastiach práce a verejného života. Bude zaujímať postoje k prenikaniu nových slov z iných jazykov, najmä z angličtiny, z hľadiska ich funkčnosti, opodstatnenosti a začleňovania sa do systému nášho jazyka, keďže sme dnes svedkami priam nekontrolovateľného rozširovania takýchto slov vo verejných jazykových prejavoch. *Kultúra slova* bude naďalej venovať pozornosť výskumu odbornej terminológie, jej štandardizácii a uvádzaniu do jazykovej praxe. Naďalej a vo väčšej miere si bude všímať umeleckú literatúru a, pravdaže, aj publicistiku, ktorá najpohotovejšie odráža zmeny v používaní jazyka ako komunikačného prostriedku. Bude teda venovať pozornosť výsledkom výskumu umeleckého a publicistického štýlu ako ukážok jazykovej tvorivosti Slovákov. Okrem toho bude prezentovať výsledky výskumu vedeckého štýlu z hľadiska pojmovej presnosti pomenovaní a presného vyjadrenia myšlienkového obsahu. Bude si všímať aj používanie slovenčiny v nových sférach súvisiacich s novými podmienkami života spoločnosti (napr. v podnikateľskej sfére, reklamnej oblasti a pod.).

V štruktúre jednotlivých čísel časopisu sa neráta so zmenami, naďalej v ňom budú okrem článkovej časti stále rubriky *Rozličnosti*, *Správy a posudky* a *Spytovali ste sa*. Časopis sa nebude vyhýbať ani diskusiám o niektorých problémoch slovenčiny ako spisovného a národného jazyka, a to v rubrike *Diskusie*. Veríme, že *Kultúra slova* si aj v zhoršených ekonomických podmienkach nielen udrží okruh svojich stálych čitateľov z radov učiteľov, redaktorov, študentov, pracovníkov štátnej správy a samosprávy, pracovníkov z oblasti tvorby odbornej terminológie a iných sfér, ale aj rozšíri okruh čitateľov o nových záujemcov o problémy spisovného jazyka, jazykovej kultúry a odbornej terminológie

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

LITERATÚRA

- HORECKÝ, J.: Na začiatku dvadsiateho ročníka Kultúry slova. *Kultúra slova*, 20, 1986, s. 3–5.
KAČALA, J.: Kultúra slova na začiatku druhého desaťročia. *Kultúra slova*, 11, 1977, s. 3–5.
RUŽIČKA, J.: Na cestu o kultúre reči. *Kultúra slova*, 1, 1967, s. 3–6. (1967 a)
RUŽIČKA, J.: Tézy o slovenčine. *Kultúra slova*, 1, 1967, s. 33–40. (1967 b)
RUŽIČKA, J.: Zákon o slovenčine. *Kultúra slova*, 2, 1968, s. 225–228.

Jazykoveda v minulých desaťročiach

JÁN KAČALA

Predchádzajúci režim si celkom prirodzene prisvojoval právo priamo zasahovať do vedy. V politickej terminológii sa takéto zásahy zahŕňali pod označenie vedná politika strany. Bol to vlastne systém zasahovania do všetkého a priameho riadenia všetkého. V jazykovede sa táto politika prejavovala napr. v bezprostredných zásahoch aj proti konkrétnym slovám alebo v prospech istých slov. Uvedieme niektoré konkrétne prípady.

V jeseni r. 1975 odznel v Jazykovej poradni vtedy ešte Česko-slovenského rozhlasu v Bratislave príspevok, ktorý sa zakladal na jednoduchej argumentácii proti mechanicky poslovenčenému slovu *šupátko* (podľa českého *šoupátko*) a na odporúčaní správneho slovenského ekvivalentu *posúvač*. Kuriózne je, že autorom tejto poznámky bol taký presvedčený a programový zbližovateľ slovenčiny a češtiny, za akého platil Dr. Štefan Peciar, riaditeľ Jazykovedného ústavu SAV v r. 1946–1965. Týmto dôveryhodným menom sa cítila aj externá redaktorka rozhlasovej Jazykovej poradne zaštitená natoľko, že stratila rozpaky pri rozhodovaní, či príspevok zaradiť alebo nie. Zdanlivé "protičeské ladenie" príspevku však tak pobúrilo vtedajších členov Predsedníctva ÚV KSS, že neváhali vyslať do Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV na schôdzku základnej straníckej organizácie svojho ideologického tajomníka L. Pezlára a ten jazykovedcov poučil, že sa majú starať o svoju výskumnú prácu, a nie robiť politiku, lebo vraj písať protičesky ladené príspevky je politika; a na robenie politiky sú predsa profesionáli, t. j. politici. Vtedy dostali jazykovedci aj príkaz nepoukazovať v príspevkoch určených verejnosti na rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Tým sa na dlhé roky zablokovala vôbec možnosť porovnávať v rozhlasovej jazykovej relácii slovenčinu a češtinu, ich vzájomné prestupovanie, ovplyvňovanie. To sme v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV pokladali za neprirodzené mocenské

zasahovanie do pertraktovania vzájomných vzťahov slovenčiny a češtiny. Široká verejnosť, ktorá sa ináč s konkrétnymi prípadmi preberania vyjadrovacích prvkov z jazyka do jazyka na každom kroku stretá a zaujíma sa o jazykovedný pohľad na takéto prípady, to tiež neprijíma s porozumením.

Iným jazykovým expertom sa v tom čase ukázal aj vtedajší predseda federálnej vlády L. Štrougal. Na jeho priamy zásah jazykovedci museli prestať klásť odpor prenikaniu slova *dial'nica* do slovenčiny. Priamy zásah podmienila situácia, keď sa mal na Slovensku pomenovať podnik, ktorý sa staral o výstavbu autostrády. Tento podnik bol pravdepodobne len súčasťou pražskej alebo inej českej centrály a podľa výroku ministerského predsedu predsa nemohol mať jeden podnik dve mená – iné v Čechách a iné na Slovensku. Odvtedy bolo nevyhnutné prijímať slovo *dial'nica* ako slovenské, hoci jazykovedci dovtedy poukazovali na výhody medzinárodného slova *autostráda* a na neorganickosť základu *dial'n-* v slovenčine. – Takto vstúpil predseda federálnej vlády aj do kodifikácie slovenčiny.

Veľa rozruchu sa narobilo okolo dvojíc prídavných mien *dukelský* – *duklianský* a *brnenský* – *brniansky*. Podoby *dukelský*, *brnenský* sú dedičstvom vplyvu českého jazyka na slovenský. Podľa zásad tvorenia slov platných v slovenčine sú totiž v týchto prípadoch na mieste iba podoby s príponou *-iansky*, keďže pred príponou stojí skupina spoluhlások – táto zásada platí pri tvorení prídavných mien z miestnych názvov bezvýnimčne, ako to ukazujú príklady typu *Nitra* – *nitriansky*, *Brezno* – *brezniansky*, *Brodno* – *brodniansky*, *Kladno* – *kladniansky*. Je teda celkom prirodzené, že uvedená zásada sa postupne vo vedomí Slovákov začala uplatňovať aj pri výnimkách *dukelský* a *brnenský*: v tlači, v rozhlase, v televízii sa v polovici 60. rokov začali namiesto nich čoraz častejšie používať systémové podoby s príponou *-iansky*. Jazykovedci na túto skutočnosť zareagovali tak, že kodifikovali najprv jestvovanie obidvoch podôb popri sebe; postupné presadenie sa podôb *duklianský*, *brniansky* v spisovnom úze napokon viedlo ku kodifikovaniu len týchto systémových podôb. Keď sa formy *duklianský*, *brniansky* začali pravidelne ozývať najmä z rozhlasu, hneď na začiatku normalizačného obdobia to vzbudilo nepriaznivý ohlas u niektorých mocných strážcov česko-slovenského zblížovania (s vyhlídkou postupného splynutia do jedného, prirodzene, silnejšieho národného spoločenstva) a tí proces plného presadenia sa systémových foriem *duklianský*, *brniansky* mocensky zastavili. Na porade s predstaviteľmi tlače niekedy na začiatku 70. rokov príslušný ideologický strážca dal jednoducho pokyn, aby masové informačné prostriedky znova prešli na "posvätné" formy *dukelský*, *brnenský*. Tento stav, žiaľ, trvá doteraz a najmä náš Slovenský rozhlas a Slovenská televízia horlivo dodržiavajú niekdajší stranícky pokyn

a držia sa stranického úzu. Pozoruhodné na tom všetkom je, že stranícky pokyn zostal v anonymite a za prudký obrat v používaní foriem *duklianský* – *dukelský*, *brniansky* – *brnenský* zostali v očiach verejnosti na vine jazykovedci, ktorí – akože ináč – "nemajú čo robiť, iba vymýšľajú stále niečo nové". Uvedený mocenský zásah treba verejne zhodnotiť ako krutý politický úder jazykovej kultúry na Slovensku, ako poškodenie záujmov slovenského národa, ako nezmyselné popretie jazykovej suverenity Slovákov a napokon ako zosmiešnenie slovenských jazykovedcov pred verejnosťou.

Príkladov tohto druhu by sme mohli uviesť aj viac. Ale takéto priame zasahovanie do vyjadrovacích prvkov slovenčiny bolo iba jedným z prostriedkov tzv. vednej politiky v jazykovede. Možno povedať, že hlavným poľom bola tu ideologická a politická kontrola pracovných výsledkov jazykovedcov. Takejto kontrole boli podrobené najmä práce citlivé z kultúrno-politického hľadiska. Ako príklad môžeme uviesť niektoré pracovné výsledky vtedajšieho riaditeľa Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV prof. Dr. Jozefa Ružičku. Máme tu na mysli jeho *Tézy o slovenčine* a jeho periodizáciu dejín spisovnej slovenčiny v 20. storočí, ako ju predstavil najmä v knižnej práci *Spisovná slovenčina v Československu z r. 1970. Tézam o slovenčine* sa v normalizačnom období vyčítala nacionalistická úchyľka a obranárstvo vyúsťujúce do protičeského purizmu. (Podobné námietky sa uplatňovali aj proti Ružičkovmu návrhu zákona o slovenčine, ktorého prijatie podporovalo v polovici r. 1990 vyše 80 % občanov Slovenskej republiky.) Najväčší odpor vyvolalo to, že v spomenutej knihe za hraničný kameň, od ktorého možno počítať začiatok súčasnej spisovnej slovenčiny v užšom zmysle slova, označil komplex politických a spoločenských udalostí na prelome 30. a 40. rokov nášho storočia, "ktoré súvisia s uznaním osobitosti slovenského národa v etnickom, kultúrnom i politickom zmysle" (citované Ružičkovo dielo, s. 19); pritom tento komplex zahŕňal nielen Slovenské národné povstanie, lež aj vznik Slovenskej republiky r. 1939 a ďalšie udalosti. Vecne sa v tejto súvislosti žiada pripomenúť, že skutočne všetky úlohy štátneho jazyka začala plniť slovenčina naozaj až vo vlastnom národnom štáte Slovákov a začiatok takéhoto postavenia slovenčiny značí v jej vnútorných, ale najmä tzv. vonkajších dejinách skutočný medzník. K "opravenej" periodizácii dejín spisovnej slovenčiny, v ktorej už v duchu normalizačných tlakov mal ako spoločensko-politický medzník rozhodujúcu úlohu február 1948, bude sa treba kriticky vrátiť.

Nepriaznivú spoločenskú atmosféru okolo nášho vedného odboru ako odboru silno exponovaného v národnom zmysle pomáhalo udržiavať šírenie legend o jazyku a jazykovedcoch. Noviny a tlač vôbec ochotne dávali priestor

výrokom o slovenčine ako mladom jazyku (hoci pravda je taká, že slovenčina je rovnako stará ako všetky ostatné slovanské jazyky), o slovenčine ako o nerozvitom jazyku (hoci nijaké oficiálne kritériá na posudzovanie rozvratosti jazykov v svetovej jazykovede neplatia a jazyk sa pokladá za rozvratý natoľko, natoľko vládze saturovať všetky potreby svojich používateľov a natoľko sa môže merať – povedzme prostredníctvom prekladov diel umeleckej i vedeckej literatúry – s inými rozvratými jazykmi sveta), o slovenčine ako zložitom jazyku (hoci súčasná slovenská aj slovanská jazykoveda tvrdí opak, že totiž slovenčina je aj v porovnaní s okolitými slovanskými jazykmi pomerne pravidelná a jednoduchá) a pod.

Legendy o jazykovedcoch sa zasa zaoberajú takými témami, ako je napr. tvrdenie, že jazykovedci sú na to, aby vymýšľali slová. Táto predstava o pracovnej náplni jazykovedcov okrem primitívnosti prezrádza aj istú zaujatosť jej šíriteľov, totiž úmysel pripísať vednému odboru niečo, čo v ňom nemá miesto. Takmer nevykoreniteľná sa stala legenda o ležúňovi, na ktorej sa zabávali na účet jazykovedcov aj na najvyšších politických miestach. Aj túto tému nakrátko osvetlíme.

Keď Jazykovedný ústav L. Štúra SAV príspevkami svojho riaditeľa ešte r. 1979 a potom znova r. 1981 a 1982 vyvracal poveru o ležúňovi, málokto by bol predpokladal, že táto povera bude strašiť v hlavách niektorých Slovákov ešte aj o desať rokov. Žiaľ, skutočnosť je taká, že legenda o ležúňovi sa vynára stále, ustavične sa možno s ňou stretnúť aj v prostredí, kde by sa mala ukázať práve kompetentnosť v otázkach jazyka. Máme tu na mysli napríklad redaktorov, ktorí pracujú s jazykom profesionálne.

Tí, čo sú presvedčení o pravdivosti legendy o ležúňovi, šíria ju bez prestania ďalej, aby si sami dokazovali platnosť ďalšej legendy, že jazykovedci stále vymýšľajú nové slová. Podstatou legendy o ležúňovi je nepravdivé tvrdenie, že toto slovo vymysleli slovenskí jazykovedci, aby ním nahradili prevzaté slovo *batol'a* (z českého *batole*). Nájdú sa dokonca ľudia, čo sú schopní odprisahať, že príspevok o ležúňovi počuli v rozhlasovej jazykovej poradni. Aká je však pravda? Príspevok o slove *ležúň* ako náhrade za slovo *batol'a* nielenže v rozhlasovej jazykovej poradni neodznal, ale slovo *ležúň* ani nevzniklo na Slovensku. Je to české slovo, zachytené už vo výkladovom slovníku českého jazyka z r. 1937. Každý, kto si to chce overiť, môže ho nájsť v tomto slovníku na s. 568. To, že ide o české slovo, presvedčivo vyvracia nepravdu, akoby bol slovo *ležúň* vymyslel Jazykovedný ústav, aby ním mohol nahradiť pôvodom české slovo *batol'a*.

Najpresvedčivejším dokladom utvárania nepriaznivej atmosféry okolo jazykovedy ako národnovednej disciplíny bola diskusia o *Krátkom slovníku*

slovenského jazyka v Literárnom týždenníku, roč. 1989. Táto diskusia má v takmer vzorovej súhre všetky znaky diskusie vedenej v totalitnom systéme, a to od samého zavádzajúceho začiatku (V. Mihálik v Slovenských pohľadoch) až po "mohutný" zlomyseľný koniec s tromi pokračovaniami (V. Šabík). Túto diskusiu za aktívnej podpory vtedajšieho šéfredaktora Literárneho týždenníka V. Šabíka živili osoby (M. Ivanová-Šalingová, L. Žáryová, J. Orlovský), ktoré dokázateľne skresľovali skutočný stav spracovania slovnej zásoby v Krátkom slovníku slovenského jazyka a zavádzali slovenskú verejnosť, pričom ich k tomuto postoju viedli osobné záujmy a nevraživosť voči autorom slovníka (dôkazy prináša časopis Kultúra slova, 24, 1990, č. 3). Šéfredaktor Literárneho týždenníka viedol diskusiu tak "spravodlivo", že neumožnil, aby v priebehu diskusie vyšiel článok hlavného redaktora slovníka, v ktorom sa neodôvodnené výčitky na adresu slovníka vyvracali, a na konci diskusie sám ako nejazykovec si prideliť na vlastné príspevky tri novinové strany. V rozpore s novinárskou etikou však nedovolil v časopise uverejniť ani odpoveď autorského kolektívu, ktorá zaujala stanovisko k celej diskusii. Diskusia ako celok sa niesla v duchu nepochopenia jednozväzkového typu slovníka, akým Krátky slovník slovenského jazyka (1. vyd. 1987, 2. vyd. 1989) je a aký sa všade v kultúrnom svete používa ako základný praktický informačný zdroj o národnom jazyku, najmä o jeho slovnej zásobe. Diskusia objektívne poškodila jednému zo základných kodifikačných diel o spisovnej slovenčine a viedla k zníženiu jazykovej kultúry u nás.

Vedný odbor a toľko taký, čo sa týka jedného z elementárnych a neobíditeľných atribútov národa, nemôže vystačiť sám so sebou a pre seba. Nevyhnutne potrebuje aj praktický, realizačný alebo spoločenský rozmer, ktorým je spojený so svojím okolím, so spoločnosťou, ktorej koniec koncov jeho pracovné výsledky slúžia. Je smutné konštatovať, že jazykoveda ako exponovaná národnovedná disciplína mala v minulých desaťročiach v mnohých ohľadoch málo porozumenia v našej národnej spoločnosti, a to nielen v rozhodujúcich orgánoch, ale aj v nižších zložkách a osobitne v časti vedeckej a kultúrnej obce. V nových spoločenských, politických aj ekonomických podmienkach sa žiada z oboch strán – zo strany rozhodujúcich zložiek spoločnosti aj zo strany vedného odboru – urobiť také kroky, aby to nielen prispelo k rozvoju jazykovedy, ale najmä aby to prospelo nášmu národnému jazyku ako vrcholnej hodnote slovenského národa, bez ktorej by sme neboli tým, čím sme.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

Slovenčina v Juhoslávii - retrospektíva, súčasnosť a perspektíva

MÁRIA MYJAVCOVÁ

Národ, čo aj žiadneho iného spojiva medzi sebou nemá, má predsa spojivo jedno, a to je: reč spisovná,...

Ludovít Štúr

Rodíme sa so slovenčinou. Je to práve taká existenciálna skutočnosť, nezávislá od našej vôle, ako samotné jestvovanie človeka.

Anton Hykisch

1. *N a ú v o d.* Priamym podnetom na vznik našej úvahy bola úvaha Jána Kačalu *Slovenčina doteraz a v budúcnosti* (Kultúra slova, 25, 1991, s. 33–42). Autor v nej hovorí o osude slovenčiny ako národného jazyka Slovákov v priebehu dejín, v súčasných rozkolísaných pomeroch i o výhľadoch do budúcnosti. Svojou úvahou vlastne apeluje na Slovákov, aby si opatrovali svoj národný jazyk, ktorý ich sprevádza počas ich vyše tisícročnej histórie, a aby sa vedome, svojou príčinnivosťou a disciplinovanosťou pri používaní svojho jazyka starali o zachovanie jeho identity a špecifickosti. Je to apel, za ktorým možno tušiť isté nebezpečenstvo, ohrozenosť slovenčiny v súčasnosti.

Slováci v Juhoslávii nie sú dost' informovaní o súčasnej situácii slovenského jazyka v krajine ich predkov. Dvestopäťdesiat rokov samostatného života v podobe tzv. intraregionálnej etnickej enklávy, teda v geografickej i sociokultúrnej odtrhnutosti od národného jadra, sa dnes prejavuje veľmi zložitými vzťahmi tak k slovenskému národu, ako aj k slovenskému jazyku. Ale aj po dvestopäťdesiatich rokoch sme dodnes ostali Slovákmi, plne si uvedomujúc svoju príslušnosť k svojmu národnému jadrú, ale i nevyhnutnosť niest' aj do budúcnosti osud etnickej enklávy. A čo treba osobitne zdôrazniť, ani po stáročnej existencii v inojazyčnom obkľúčení slovenčina tu podnes nestratila svoju identitu a stále zostáva základným atribútom juhoslovanských Slovákov. Pri vnútroetnickej komunikácii je slovenčina ich základným dorozumievacím prostriedkom. A čo je azda ešte dôležitejšie, juhoslovanskí Slováci, najmä slovenské etnikum na území dnešnej Vojvodiny, počas svojej stáročnej histórie nanajvýš uvedomene pestujú aj spisovnú podobu svojho jazyka, a tak potomkovia dávnych osadníkov v týchto krajocho i dnes považujú svoju spisovnú slovenčinu za organickú súčasť spisovnej slovenčiny používanej na Slovensku, a teda aj za jedno z najpevnejších spojív so slovenčinou na Slovensku.

A práve toto stáročné trvanie slovenčiny na území dnešnej Vojvodiny

v Juhoslávii, široké používanie a rozvíjanie spisovnej slovenčiny mimo územia a sociokultúrnych daností národného jazykového spoločenstva sa v našincovi kumulovalo ak už nie ako dáka národná hrdosť, tak aspoň ako vedomie svojbytnosti tak vo vzťahu k inojazyčnému okoliu, ako aj k národnému jadrú. Sme Slováci patriaci do vojvodinského, juhoslovanského komunikačného spoločenstva. Je to naša špecifická črta, ale črta, ktorú si uvedomujeme ako samozrejmosť. Azda práve preto nás tak trochu mrzí to kurtoázne i menej kurtoázne obdivovanie našej slovenskosti: Keď sa Slovák zo Slovenska prvý raz ocitne medzi nami, razom sa nadchne tým, že tu natrafil na slovenskú societu. Pre nás je to, že tu existujeme, samozrejme.

Ide nám tu o fenoméne jazyka. S pozornosťou čítame také úvahy o slovenčine, akú napísal aj Ján Kačala, lebo sú to úvahy aj o našom jazyku. I keď tam chýba čo len zmienka o našej slovenčine, o tom, že slovenčina žije aj tu.

Niekedy si kladieme otázku, prečo sa pri úvahách o súčasnej slovenčine obchádza fakt, že tento jazyk žije a rozvíja sa i mimo geografických hraníc slovenského národa. Tých otázok je vlastne viac: Prečo sa slovenská jazykoveda stavia priam nevšímavo k jestvovaniu slovenčiny aj mimo územia Slovenska? Je zachovávanie slovenčiny v cudzom prostredí až také samozrejmosť, že tomu ani netreba venovať osobitnú pozornosť? Je vari slovenská jazykoveda až natoľko upätá na situáciu slovenčiny doma, že nevládze do svojho zorného poľa pojať aj slovenčinu v zahraničí? Je slovenský jazyk v Juhoslávii až v takom dezolátnom stave, že sa ani nehodno o ňom zmieňovať? A aká je vina vojvodinskej slovakistiky, že jestvovaniu slovenčiny v tomto priestore slovenská jazykoveda venuje podnes tak málo pozornosti?

My sami si veru musíme uznať, že sme vykonali dost' málo, aby sa jestvovanie slovenčiny u nás vo Vojvodine bralo aj na Slovensku ako objektívna skutočnosť, ba ako veľké pozitívum hovoriace v prospech životaschopnosti slovenčiny, keď si aj po stáročnom odtrhnutí od jazykového jadra zachovala svoju identitu a keď aj v značne odlišných podmienkach života jej nositeľov dobre spĺňa funkciu dorozumievacieho prostriedku. Uvedomujeme si, že aj sami nesieme časť viny na tom, že jestvovanie slovenčiny vo Vojvodine zostáva v slovenskej jazykovede málo povšimnuté, a aj preto vznikla táto úvaha. Mala by sa chápať ako ozvena, echo úvahy J. Kačalu. Práve preto sme si zvolili aj identickú kompozičnú schému.

2. *Z á k l a d n é v ý c h o d i s k á.* Aj pri hodnotení situácie slovenského jazyka vo Vojvodine berieme do úvahy jednak "postavenie a dejiny kultúry, resp. duchovných hodnôt v živote spoločnosti", jednak "postavenie a vývin slovenského jazyka v rámci kultúry a spoločnosti". Pozrime sa teda, ako sa z týchto dvoch aspektov javí slovenský jazyk vo Vojvodine.

Slovenčina vo Vojvodine ako vrcholný prejav ducha a kultúry slovenskej enklávy v tomto priestore vyvíja sa jednak na celoslovenských základoch, čo znamená, že v nej žije a rozvíja sa spoločné tisícročné kultúrne dedičstvo slovenského národa, jednak existuje a vyvíja sa v podmienkach viacerých kultúr a v konkurencii s kontaktovejmi jazykmi. Kultúrne, ale práve tak aj hospodárske a politické dejiny slovenskej enklávy poskytujú dosť dôkazov o tom, ako sa tu slovenská duchovná kultúra, a teda i slovenský jazyk aj za nepriaznivých podmienok zachovali a zachovávali ako relatívne autonómne hodnoty, ale obohatené aj o nové dimenzie, korešpondujúce so špecifickými podmienkami jestvovania.

Keď sa na slovenčinu vo Vojvodine pozeráme so zreteľom na jej postavenie v enklávnom slovenskom jazykovom spoločenstve a v rámci kultúry tohto spoločenstva, a to je druhé východisko, môžeme konštatovať, že slovenský jazyk sa tu zachoval práve ako základný atribút členov slovenskej etnickej enklávy, to znamená ako atribút, ktorý ich podnes spája s národným jadrom. Súčasne však treba pripomenúť ešte tieto tri špecifické momenty existencie slovenčiny vo Vojvodine: po prvé slovenčina je tu v súčasnosti materinským jazykom Slovákov bilingvistov, teda takých nositeľov slovenského jazyka, ktorí na dorozumievanie používajú vlastne striedavo dva jazyky, slovenčinu a srbochorvátčinu, po druhé v podmienkach medzietnického miešania chápanie slovenčiny ako materinského jazyka sa tu už značne relativizovalo a po tretie slovenčinu tu vplyvom istých sociologických okolností používajú ako dorozumievací prostriedok aj Neslováci. Všetky tieto aspekty jestvovania slovenčiny vo Vojvodine treba rozhodne brať do úvahy pri hodnotení jej postavenia v živote spoločenstva, ale práve tak im treba venovať pozornosť, aj keď ide o otázku životaschopnosti slovenčiny.

Výsledky doterajšieho vedeckého výskumu slovenčiny ako osobitného slovanského jazyka, ku ktorým dospela slovenská jazykoveda, sú nesporne výdatnou oporou snáh o zachovanie identity slovenčiny v takomto inojazyčnom obkľúčení, no ukazuje sa, že treba vedecky preskúmať aj všetky relevantné aspekty jestvovania slovenčiny vo Vojvodine. Situáciu slovenčiny vo Vojvodine ako osobitného sociolingvistického fenoménu by mala poznať v plnom rozsahu predovšetkým vojvodinská slovákistika, aby sama mohla čím účinnejšie prispieť k zachovaniu identity Slovákov a slovenčiny, ale práve tak by k tomu mohla prispieť aj slovenská jazykoveda.

3. *Krátka retrospektíva.* Slovenský jazyk sa na území bývalej Dolnej zeme a dnešnej juhoslovanskej Vojvodiny dostal pred viac ako dvesto rokmi. Priniesli si ho sem spolu so svojimi ostatnými národnými duchovnými hodnotami slovenskí osadníci. Podrobné údaje o slovenskom

vysťahovalectve do týchto krajov poskytuje monografia J. Siráckeho *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem*, ako aj dialektologická monografia J. Štolca *Reč Slovákov v Juhoslávii*. Čiastočné údaje prinášajú monografie D. Dudka *Nárečie Pivnice v Báčke* a *Vznik obce a nárečia Aradčáca v Banáte ako príklad vzniku nových slovenských obcí a nárečí na území Vojvodiny*, ako aj niektoré menšie štúdie. O vývine spisovnej slovenčiny vo Vojvodine bola roku 1989 obhájená doktorská dizertácia (autorka M. Myjavcová).

Územie slovenského jazyka vo Vojvodine nie je kompaktné, má skôr podobu slovenských ostrovov na území Báčky, Banátu a Sriemu. Slovenčina sa tu od začiatku vyvíja v kontakte s inými jazykmi, a to s maďarským, nemeckým, srbským, rusínskym a rumunským. V súčasnosti najsilnejší je kontakt so srbochorvátskym jazykom. Medzietnické kontakty a spoločný denotatívny systém sa v jazyku odrážajú medziiným aj v podobe rozličných medzijazykových interferencií.

Okrem slovenského jazyka si slovenskí osadníci, najmä evanjelická časť, priniesli so sebou i český jazyk ako svoj liturgický a vôbec spisovný jazyk. Dozvuky češtiny pri bohoslužobných obradoch badať dodnes. Inak je príznačné, že slovenské osadníctvo na tomto území od začiatku malo svojich slovenských učiteľov a kňazov, ktorí sem prichádzali zo Slovenska, a že vo veciach jazyka nebolo vôbec ľahostajné. V časoch štúrovských zápasov o spisovnú slovenčinu z tohto prostredia prichádzali hlasné slová podpory. Možno s istotou predpokladať, že aj vďaka slovenským školám a slovenskej cirkvi sa slovenský jazyk vo Vojvodine zachoval po celé stáročia.

Slovenská etnická enkláva na území dnešnej Vojvodiny vždy žila intenzívnym národnokultúrnym životom. Vychádzali tu slovenské noviny, knihy, hrali sa slovenské divadlá, pôsobili slovenské ľudovýchovné spolky, knižnice. Od roku 1919 je tu slovenské gymnázium. To všetko sú nielen významné prejavy národného povedomia, ale aj relatívne bohaté príležitosti používať a rozvíjať spisovný slovenský jazyk.

Slovenčina ako národný jazyk sprevádza vojvodinských Slovákov počas celej ich vyše dvestoročnej existencie ako etnickej enklávy. Aj napriek mnohým nepriaznivým okolnostiam, ktoré sa neraz javia ako objektívna skutočnosť vyplývajúca z charakteru tohto slovenského jazykového spoločenstva, slovenčina sa tu vyvíja ako vnútorne diferencovaný národný jazyk, teda v nárečovej a spisovnej podobe s istými prechodnými stupňami. Dôležité je, že nezostala izolovaná od svojho jadra, ale že si v každom období zachovávala zodpovedajúce spojivá so slovenčinou na Slovensku.

4. *Jestvujúci stav a niektoré nebezpečenstvá.* Popredný slovenský dialektológ Jozef Štolc, jeden z dobrých znalcov situácie

slovenského jazyka vo Vojvodine, vo svojej knihe *Reč Slovákov v Juhoslávii* hovorí: "Slováci v Juhoslávii si boli vždy vedomí svojej samobytnosti, pridŕžovali sa jej a veľmi si vážili svoje národné tradície. Vážia si aj svoj jazyk, ktorý po 200-ročnom žití v dnešnej ich vlasti nadobudol niektoré svojské črty." Nadväzujeme najmä na myšlienku J. Štolca, že slovenský jazyk vo Vojvodine má niektoré svojské črty.

Keďže slovenský jazyk je vo Vojvodine jazykom etnickej enklávy, vzniká tu špecifická jazyková situácia. Slovenčina sa tu vyvíja v podmienkach odlúčenosti od materského jazykového spoločenstva, a teda bez možnosti priameho kontaktu s ním. Z druhej strany relatívna rozptýlenosť tohto spoločenstva v inojazyčnom prostredí poskytuje širokú základňu na prirodzený kontakt slovenského jazyka s okolitými jazykmi, predovšetkým so srbochorvátskym jazykom.

Charakter slovenského jazykového spoločenstva vo Vojvodine je daný okrem iného i prostým počtom jeho príslušníkov, ktorých je asi 80 tisíc, a teda patrí k početne menším národnostným spoločenstvám vo viacnárodnostnej Vojvodine. Tvorí tu iba 3 % z celkového počtu obyvateľstva. Aj napriek relatívne malej početnosti slovenské spoločenstvo vo Vojvodine si zachovalo svoju jazykovú autonómiu a kontinuitu jazykového vývinu. V minulosti jazyk spolu s ostatnými etnickými znakmi bol v tomto spoločenstve dôležitým konsolidačným a integračným činiteľom a v súčasnosti sa práve jazyk javí ako najsilnejší činiteľ vnútornej súdržnosti spoločenstva. Okrem toho slovenčina predstavuje pre vojvodinských Slovákov aj dôležitý prirodzený prostriedok, ktorý ich spája s kultúrou materského jazykového spoločenstva a ktorý im umožňuje prístup k prejavom duchovnej kultúry slovenského národa.

Existenciu slovenského jazyka ako jazyka slovenskej enklávy vo Vojvodine netreba však chápať ako dáku raz navždy danú, nemennú skutočnosť. Práve naopak. Aj tu platia, ba možno aj vo vystupňovanej miere, všetky tie všeobecné zákonitosti týkajúce sa spätosti vývinu jazyka so životom jeho nositeľov. Ako sme už povedali, slovenské jazykové spoločenstvo vo Vojvodine práve preto, že má charakter intraregionálnej etnickej enklávy, od samého začiatku sa vyvíja jednak ako autonómne spoločenstvo oddelené od svojho národného jadra, jednak ako spoločenstvo vnútorne nie celkom kompaktné a začlenené do viacnárodnostného, a teda i viacjazykového vojvodinského spoločenstva. Ak sa v minulosti slovenské spoločenstvo aj vyznačovalo relatívnou uzavretosťou, v súčasnosti vplyvom všeobecných sociologických, civilizačných a vedecko-technických procesov sa aj ono otvorilo okoliu. V oblasti komunikácie sa to prejavuje ako masový bilingvизmus príslušníkov slovenského jazykového spoločenstva vo Vojvodine.

Vzhľadom na postavenie srbochorvátskeho jazyka v komunikačnom spoločenstve, do ktorého slovenské jazykové spoločenstvo existenčne patrí, máme tu do činenia so slovensko-srbochorvátskym bilingvизmom.

Teraz sa pozrime, čo sa stáva so slovenským jazykom, keď sa vyvíja v podmienkach značne odlišných od podmienok vývinu jazyka v materskom národe. Vcelku tu pôsobia tri objektívne okolnosti. Prvá je príslušnosť k slovenskému národnému jazykovému spoločenstvu, druhá autonómnosť vývinu v podmienkach geografickej aj inej odlúčenosti od materského spoločenstva, ale aj v podmienkach začlenenosti do iného sociokultúrneho spoločenstva a tretia bilingvизmus ako dôsledok prirodzeného kontaktu so srbochorvátskym jazykom.

Príslušnosť k slovenskému národnému jazykovému spoločenstvu sa prejavuje v oblasti jazyka existenciou v podstate toho istého jazykového systému, ako aj zhodou v základnej stratifikácii slovenského jazyka. Nárečová podoba slovenského jazyka vo Vojvodine jasne korešponduje s pôvodnými nárečovými formáciami na Slovensku. Spisovný slovenský jazyk, používaný vo Vojvodine takmer vo všetkých tých sférach ako v materskom spoločenstve, ale v závislosti od komunikačných potrieb enklávneho spoločenstva, sami vojvodinskí Slováci považujú za organickú časť spisovnej slovenčiny kodifikovanej a vyvíjajúcej sa na Slovensku, a tak sa snažia dodržiavať i spisovnú normu vypracovanú na Slovensku. Celková spoločensky organizovaná jazykovovýchovná práca, teda vyučovanie slovenčiny v školách všetkých stupňov, od materskej školy až po vysokoškolské štúdium slovenčiny, vychádza z kodifikačných príručiek vydaných na Slovensku.

Okolnosť, že sa slovenský jazyk vo Vojvodine vyvíja autonómne ako jazyk enklávneho jazykového spoločenstva, v závažnej miere prispieva k tomu, že slovenčina tu, ako hovorí J. Štolc, nadobúda isté svojské črty. Je to napríklad používanie niektorých slov a zvrátov, ktoré sa v slovenčine v národnom spoločenstve už dostali na perifériu jazyka. To, že možnosť prirodzeného kontaktu s materským jazykovým spoločenstvom je obmedzená, prejavuje sa medziiným aj tým, že súčasné dynamické procesy prebiehajúce v slovenčine na Slovensku vojvodinskú slovenčinu priamo nezasahujú. Na druhej strane vplyvom srbochorvátskeho jazyka prebiehajú v tunajšej slovenčine také procesy, aké nie sú známe v jazyku materského spoločenstva.

Daktoré špecifické črty vojvodinskej slovenčiny vyplývajú už zo samého faktu, že sa tu po slovensky komunikuje o čiastočne odlišnej objektívnej skutočnosti. Okrem toho i samy slovenské nárečia už tým, že sa dostali do nových, špecifických vzájomných vzťahov, vyznačujú sa niektorými takými črtami, aké nie sú známe v slovenských nárečiach v materskej krajine.

Jozef Štolc vo svojej štúdii *Slovenský jazyk na Dolnej zemi ako súčasť slovenského národného jazyka* (Slovenský národopis, 25, 1975) sa usiloval slovenskej kultúrnej verejnosti priblížiť situáciu slovenského jazyka ako jazyka slovenskej enklávy. Medziiným hovorí: "Bolo by potrebné venovať osobitnú pozornosť funkcii spisovného jazyka medzi Slovákmi na Dolnej zemi, sociálnym a kultúrnym podmienkam jeho existencie, resp. jeho ústupu zo života" (c.d., s. 208). Zmienka o ústupe spisovnej slovenčiny zo života etnickej enklávy si zasluhuje osobitnú pozornosť.

Keďže zatiaľ nemáme ani predpoklady na širšie osnovaný sociologický výskum slovenskej enklávy vo Vojvodine, musíme sa uspokojiť iba s konštatáciami založenými na osobnom poznaní sociálneho aspektu situácie spisovnej slovenčiny vo Vojvodine.

Slovenské jazykové spoločenstvo sa v súčasnosti vyvíja ako relatívne otvorené spoločenstvo. To znamená, že aj v ňom sa odohrávajú všetky tie sociálne, hospodárske a kultúrne zmeny, aké prebiehajú v celom juhoslovanskom spoločenstve a napokon i na Slovensku. V minulosti malo toto spoločenstvo prevažne roľnícky charakter, inteligencia a vôbec zložky, ktoré by používali spisovnú slovenčinu, boli málopočetné. V súčasnosti sa sociálny charakter tohto spoločenstva náhle mení. Demokratizácia školstva v povojnovom období sa dnes prejavuje medziiným aj tým, že slovenská národnosť vo Vojvodine má dnes relatívne silnú vrstvu inteligencie, vysokoškolsky vzdelaných ľudí aj vedeckých pracovníkov pôsobiacich v rozličných vedných odboroch. Práve tak sa vzráha aj zamestnanecká vrstva členov slovenského jazykového spoločenstva. Na tieto, ako aj na niektoré ďalšie sociálne zmeny nadväzuje proces urbanizácie predtým prevažne dedinského slovenského spoločenstva.

Ako dôležitý moment treba uviesť silnejúci proces medzietnického miešania. V minulosti slovenské obyvateľstvo žilo relatívne uzavreto, tvoriac väčšie alebo menšie územné spoločenstvá. Zhodou zložitých sociálnych procesov táto relatívna uzavretosť slovenského spoločenstva v súčasnosti povoľuje, takže napríklad zmiešané manželstvá sa dnes už chápu ako prirodzená vec. Práve tak je stále viac prípadov, že slovenské dedinské spoločenstvá integrujú členov iných jazykových spoločenstiev.

Pre súčasný vývin slovenského jazykového spoločenstva vo Vojvodine – práve tak ako pre vývin hociktorého iného spoločenstva – má osobitný význam celkový hospodársky a vedecko-technický rozvoj. Modernizuje sa sama roľnícka výroba, mení sa spôsob života v domácnosti, spôsob trávenia voľného času, komunikácia s okolím atď.

Tieto síce iba zhruba načrtnuté sociologické činitele uvádzame preto, aby

sme si uvedomili ich dosah vo sfére jazyka. Možno konštatovať, že kým v slovenskom národnom spoločenstve tieto činitele prispievajú na jednej strane k rozvoju samého slovenského jazyka a na druhej strane k čoraz širšiemu používaniu spisovného jazyka a k interferencii spisovnej slovenčiny a nárečí, v enklávnom slovenskom spoločenstve vo Vojvodine tieto sociologické činitele prinášajú nielen čoraz širšie používanie spisovnej slovenčiny, lež i čoraz intenzívnejší kontakt slovenčiny so srbochorvátskym jazykom.

Ako pri každom bilingvizme, aj v prípade slovensko-srbochorvátskeho bilingvizmu dochádza k jazykovému miešaniu. Jazyk, ktorý má v širšom komunikačnom spoločenstve dominantné postavenie, pôsobí deštruktívne na systém jazyka, ktorý má obmedzené možnosti uplatnenia v tomto širšom spoločenstve. A tak je to aj so slovenským jazykom vo Vojvodine. Kontakt so srbochorvátskym jazykom v podmienkach bilingvizmu má za následok čoraz nápadnejšiu interferenciu systému slovenského jazyka so systémom kontaktového jazyka, a to na všetkých rovinách, pričom šírka interferencie závisí od charakteru jednotlivých jazykových podsystémov.

Pre vývin slovenčiny vo Vojvodine v súčasnosti – máme na mysli obdobie od skončenia druhej svetovej vojny podnes – bolo osobitne dôležité, že slovenčina tu bola jedným z piatich rovnoprávných jazykov, čo bolo zakotvené tak v Ústave Vojvodiny, ako aj v príslušných zákonoch a normatívnych aktoch. To sa pozitívne odrazilo nielen v rozvinutosti slovenského školstva, lež aj v tom, že slovenský jazyk sa vo Vojvodine používal rovnoprávne vo všetkých komunikačných sférach. Po slovensky sa vydávali učebnice všetkých predmetov a pre všetky druhy škôl, slovenskí občania mali zabezpečené informácie vo svojom jazyku tak v tlači, ako aj v rozhlase a televízii. Do slovenčiny sa povinne prekladali všetky zákony, slovenčina bola i jazykom súdneho konania, názvy vojvodinských inštitúcií sa všade písali aj po slovensky atď. Slovom, bolo to obdobie, keď sa vo Vojvodine slovenský jazyk používal takmer vo všetkých tých komunikačných sférach ako v materskom jazykovom spoločenstve.

Z hľadiska jazyka možno toto obdobie vcelku hodnotiť ako obdobie širokého používania spisovnej slovenčiny vo Vojvodine. Lenže problém je v tom, ako bolo slovenské jazykové spoločenstvo pripravené na takéto relatívne široké používanie spisovnej slovenčiny. Okrem toho celkový spoločensko-politický vývin Juhoslávie bol nápadne poznačený prílišnou snahou o svojbytnosť, ba jedinečnosť, čo sa v oblasti jazyka prejavovalo neraz ako násilné inovovanie, exkluzívnosť. Tieto tendencie boli výrazné najmä v oblasti administratívneho štýlu a v publicistike. Vojvodinskí Slováci sa nemohli vždy opierať o slovenský jazyk v národnom spoločenstve, preto na

všetko to, o čom sa komunikovalo po srbochorvátsky, utvárali zodpovedajúce slovenské konštrukcie, čo sa niekedy prejavovalo priam otrockým vzťahom k srbochorvátskej jazykovej predlohe. Takto sa zo zdrojov slovenského jazyka formoval v daných komunikačných sférach akýsi osobitný slovenský jazyk, zrozumiteľný hlavne tým účastníkom komunikácie, ktorí ovládali aj srbochorvátsky jazyk. V najnovšom období, v značne rozkolísaných spoločensko-politických pomeroch v Juhoslávii, a teda i vo Vojvodine, začína sa však meniť i postavenie národností a ich jazykov. Zrejme sú to začiatky nového obdobia i v živote slovenskej národnosti, keď bude treba hľadať aj nové cesty, aby Slováci a slovenčina obstáli v tomto priestore aj v nových podmienkach.

V tejto súvislosti sa treba ešte zmieniť o národnom povedomí vojvodinských Slovákov a o ich vzťahu k svojmu materinskému jazyku. Ako sme už uviedli, slovenské jazykové spoločenstvo vo Vojvodine nie je kompaktné. K tomu ešte treba prirátat okolnosť, že pomerne dlhé obdobie nebolo ani organizované ako jednotné, celistvé spoločenstvo. Vládnuca politika v záujme proklamovaných hesiel o bratstve a jednote nepripúšťala ani jestvovanie celonárodnostných kultúrnych inštitúcií a organizácií, ani pestovanie národnostného povedomia, a teda ani pestovanie uvedomeného vzťahu k materinskému jazyku. Tak sa potom stalo, že úroveň národného povedomia u vojvodinských Slovákov je dnes značne nevyrovnaná. Najmä príslušníci mladších generácií sú dosť často národnostne ľahostajní. S ľahostajnosťou sa dnes stretávame aj v otázkach jazyka, keď u členov slovenského jazykového spoločenstva prevláda prepjatý racionalizmus prejavujúci sa v názoroch o neúčinnosti, nepotrebnosti slovenského jazyka, a teda i slovenskej školy, a v dokazovaní prospešnosti srbochorvátskeho jazyka. Akoby sa tu potvrdzoval známy Hodžov výrok: "Slovák odjakživa v každej reči bol príčinlivý, a o vlastnú nedbal."

Očakáva sa, že obnovená Matica slovenská v Juhoslávii bude účinne pôsobiť aj v tomto smere. A mala by pôsobiť tak, aby si vojvodinskí Slováci uvedomili, že vlastnou ľahostajnosťou k materinskému jazyku mu škodia oveľa viac než akékoľvek nepriaznivé "objektívne okolnosti".

5. Perspektíva. Na základe vedeckého poznania bilingvizmu sotva by sme slovenčine vo Vojvodine mohli predpovedať priaznivý vývin v budúcnosti. Lenže ak sa opierame o poznanie minulosti, nemusí nám perspektíva slovenského jazykového spoločenstva, a teda ani samej slovenčiny vo Vojvodine vyzerat až tak neutešene, ako by to mohlo vyplývať zo všeobecných zákonitostí vývinu jazyka v podmienkach bilingvizmu. Slovenčina na území dnešnej Vojvodiny existuje už celých dvestopäťdesiat rokov. To zna-

mená, že v tomto prípade vývin jazyka v podmienkach bilingvizmu predsa len neprebíhal podľa všeobecne uznávanej schémy A - Ab - AB - Ba - B a že teda nenastala jazyková substitúcia, čiže slovenčina nezanikla už po dvoch-troch generáciách bilingvistov. Aj v minulosti sa tu slovenský jazyk zachovával a vyvíjal i v značne nepriaznivých okolnostiach, a tak možno predpokladať, že sa i v ďalších obdobiach udrží, a to aj napriek špecifickej jazykovej situácii.

Osud jazyka vyvíjajúceho sa v prirodzenom kontakte s iným jazykom závisí medzi iným aj od integračných činiteľov v samom enklávnom spoločenstve, od kontaktov tohto spoločenstva s materským jazykovým spoločenstvom a nepochybne aj od pripravenosti nositeľov jazyka starať sa o zachovanie svojho materinského jazyka a o jeho čím hlbšie poznanie. Z týchto hľadísk sa ukazuje, že budúcnosť slovenčiny vo Vojvodine bude čoraz viac závisieť práve od národného povedomia samých Slovákov, od ich súdržnosti, cieľavedomej starostlivosti o slovenčinu a v tej súvislosti aj od starostlivosti o poznanie spisovnej slovenčiny ako podoby jazyka, ktorá nám je spoločná s materským jazykovým spoločenstvom.

V tomto ohľade určite závažnú úlohu i v budúcnosti zohrá vojvodinská slovakistika, ktorá už dnes má relatívne pevné postavenie v živote slovenskej národnosti. Vyše dvadsaťročné pôsobenie Slovakistického ústavu na Filozofickej fakulte v Novom Sade, v rámci ktorého sa jednak pripravovali slovakistickí odborníci pre potreby slovenskej národnosti, jednak sa položili základy vojvodinskej vedeckej slovakistiky, je určite dobrou zárukou budúcnosti slovenčiny vo Vojvodine.

Pri upevňovaní národného i jazykového povedomia vojvodinských Slovákov dôležitú úlohu nepochybne budú vždy mať i kultúrne kontakty s materským jazykovým spoločenstvom. Slovom ide tu jednak o vnútroetnické predpoklady na zachovanie identity slovenčiny vo Vojvodine či už v priaznivých, alebo i menej priaznivých okolnostiach, ale práve tak aj o vzťah Slovenska, materinského jazykového spoločenstva, k "odlomenej vetve národa". Spoločne by nám malo záležať, aby si tu slovenský jazyk i do budúcnosti zachoval svoju identitu.

Slovakistický ústav

Filozofická fakulta v Novom Sade

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Slovo na úvod

Jazyk je zázračný organizmus. Je najvlastnejším prostriedkom ľudského myslenia a dorozumievania, je v ňom uchovaná neopakovateľná duchovná a do veľkej miery aj hmotná kultúra národa. Väzba medzi jazykom, kultúrou a dejinami národa je taká tesná, že bez skúmania súčasnosti a minulosti jazyka nemožno dobre pochopiť charakter národa, národného spoločenstva. Pri skúmaní jazykových faktov vyplývajúcich z existencie národného jazyka (t. j. prirodzeného jazyka národa ako spoločenského celku) na konkrétnom území má nezastupiteľné miesto dialektológia. Slovenská dialektológia sa prezentovala reprezentatívnym *Atlasom slovenského jazyka*, prinášajúcim dôležité informácie o členení slovenských nárečí v hláskovej, gramatickej, slovotvornej i lexikálnej rovine. Slovnú zásobu slovenských miestnych nárečí predstaví aj pripravovaný celonárodný *Slovník slovenských nárečí*.

Spisovná slovenčina sa vyvinula z ľudového jazyka, a preto ju nemožno stavať do ostrého protikladu k nárečiam; oblasti použitia týchto dvoch foriem národného jazyka stoja vedľa seba, nie proti sebe. Jedinečné, nenapodobiteľné čaro ľudového spôsobu vyjadrovania, ktorý je zdrojom aj umeleckého štýlu a jeho obraznosti, spočíva najmä v jednoduchosti, priezračnosti, priliehavosti, výstižnosti. Dedinský ľud je tvorcom ľudovej slovesnosti, vie používať jemné a obrazné, ale aj expresívnejšie vyjadrovacie prostriedky, a preto treba konštatovať, že územné nárečia sú diferencované nielen v horizontálnej, ale aj vo vertikálnej rovine (sú stylisticky diferencované) a, prirodzene, aj v tretej rovine, časovej, lebo majú svoj vývin a svoju históriu. Nárečia sú živým prameňom, ktorý tečie stáročiami; ich výpovedná sila nevyschla, sú najprirodzenejším zdrojom napájania a zvlášťovania spisovného jazyka.

V nárečových kartotékach a fondoch Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa skrýva veľa materiálu a textov plných epických a obrazných vyjadrení, originálnych spojení a väzieb, frazeologizmov. Vo všetkých frazeologických jednotkách sa dynamicky prejavuje spätosť jazyka a myslenia, resp. jazyka a čítania, zmysel pre detail a originalitu, schopnosť nárečia zachovať dlhodobejšie také kombinácie jazykových prostriedkov, ktoré výstižne charakterizujú javy každodenného života.

Život slov je verným zrkadlom života ľudí aj vecí. Kolektív autorov

Slovníka slovenských nárečí má ambície podať primeraný obraz o jazykovo-zemepisnej, sémantickej i štylovej diferencovanosti nárečovej lexiky v slovníkových heslách. Jazyk náš každodenný s jeho nesmiernou vyjadrovacou potenciou však ťažko možno vtesnať do rámca hesiel; mnohé môže ostať nedopovedané, nevysvetlené, utajené v kartotékach. A zverejnenie si zaslúžia aj zistenia mnohých externých spolupracovníkov, obohacujúce poznatky o bohatstve nárečí a tvorivých možnostiach ich nositeľov. Napr. Bošácku dolinu (hovorí sa v nej západoslovenskými dolnotrenčianskymi nárečiami) komplexne skúmal už Ľ. V. Rizner (1849–1913) a mnohé jeho záznamy prevzal do svojej zbierky *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* A. P. Záturecký (1837–1904). Vývin sa však nezastavil. Niektoré tradičné prirovnania či obrazné pomenovania skutočností sa v nárečí zachovali, no pribudli aj nové. Naš externý spolupracovník Peter Dzurák napr. zaznamenal škálu vyjadrení, ktorými dedinská societa hodnotila "zakášajúcu" ženu: *zvikla si na prápinku* (pri zdolávaní ťažkých úsekov pripriahali k fúre ďalší pár, robili prápinky); *zvikla si na poliénka s cudzích nátoňi*; *nerobí oplecie jenním čunkom*; *odmládzá z vádz mlinov*; *ňemá z jennéj zahratki kviécie na voňáčku*; *naučila síkorku aj s cudzích dlaňi dzobat*; *dáva zelňicu do árendi*; *na preňňíej bránce jěj chíbá haspra* a i. O mužovi v podobnej situácii sa hovorievalo, že *má po šechsvatích* (po 1. novembri mohli chovatelia dobytky pásť i na pozemkoch iných vlastníkov); *na vádz dvóroh robí húsera*; *z vác sátkov košťuje jabúčka*; *ňezvikél si na jeden hrnček*; *s cudziéj pece je mu chlieb vzáčekjši* a i. Pochybnosti o legitímnom otcovstve našli výraz vo vyjadreniach ako *to ňeňi báleš* (= koláč z bielej múky) z *jích škricha* (= truhlice na múku); *ňeňi šetko perie z jích husí*, *pocadzila z inéj fajti* a pod. Ak si slobodný bral vdovu, spoluobčania konšatovali, že *ňemosť ju učid držát cepi v hrsci*; *má prek-liésňené*; *ňemosť dražit*.

Bošácka ľudová múdrosť vraví, že *tolko chleba ňeňi, abi šetkým ľudom hubi zapchal*; proti kolektívnemu posudzovaniu a hodnoteniu jednotlivcov nič nezmôže, lebo *gajdi organ ňepreblača*. Negatívne vlastnosti (hlúposť, lakomosť, lenivosť, psychická nevyrovnanosť a pod.) sa obrazne pomenúvajú celým radom rozlične motivovaných vyjadrení: *má rozum jag za paták kvasňic*; *jemu len sovi rozumá*; *ščápom zametal, provliešlom kláčil*; *závidzél aj vlasnéj hube*; *za zlatku bi ból predal vlasnú maťer*; *z roboti mal najračíej fajront a ol-domáš*; *cez d'eň mu sunko vadzilo, v noci t'ma*; *padél mu vlas do roboti*; *má páka* (= čmeliaka) *v hlave*; *zmiéšal sa mu žútek s biélkom*; *rozum sa mu skíšil*; *bol dúho na sunku* a i. Bystrosť a dobrý úsudok oprávňujú na takéto hodnotenia ich nositeľa: *jedél frišné kvasňice*; *rabín ho krscil*; *vivédel bi aj bez rebríka na poval*; *ňedáva nadarmo hube jesci*.

Informátori sú ochotní rozprávať na rozličné témy. Málokedy niečo odmietnu; aj v tom prípade však vedia námet "zamietnuť" takýmto nárečovými svojbytnosťami: *to nechajme koňovi, ten má vaččú hlavu; hento ňetrahajme, pri hovne aj fíjalka smrdzí; šanujme si zubi* a pod. A kedy prestanú hovoriť vo svojom nárečí? Odpovedajú (pravdaže tí starší, ktorí sú objektom dialektologických výskumov) takto: *až napaňne manna konča humna; až nájd'ež v rubáci voňavé*. Zánik nárečí na Slovensku je teda ešte ďaleko.

Jazyku nikdy neprospejeva jednotvárnosť, šedivosť, ľahostajnosť vo výbere prostriedkov. Kultúrny človek s rozvinutým jazykovým citom sa usiluje obohacovať svoj prejav a využíva pri formulácii myšlienok všetky pozitívne podnety a vzory. Rodná reč je nevyčerateľnou studnicou koncentrovaného poznania a ľudovej múdrosti. V rubrike, ktorú v tomto čísle otvárame, chce dať redakcia priestor na priblíženie aspoň časti tohto mnohotvárneho, svojbytného a špecifického prameňa obohacovania slovenských jazykových prejavov.

Ivor Ripka

ROZLIČNOSTI

"Pokaždé" a zakaždým

Zaujali nás tieto vety z bratislavského Večerníka: *Každého novinára pokaždé čaká tortúra, pripomínajúca vyšetrovanie*. Alebo: *Hlavný obhajca víta obžalovaného pokaždé ako víťazného gladiátora*. Aj priemerný čitateľ ľahko zbadá lexikálnu chybu v oboch vetách a opraví si slovo *pokaždé* na príslovku *zakaždým*. Nejde nám však iba o upozornenie na použitie neadekvátneho výrazu. Viac ide o odpoveď na možnú otázku, prečo sa v slovenčine neutvorila príslovka *pokaždé*, ale podoba *zakaždým*, hoci zasa v iných prípadoch sa v spisovnom jazyku ustálili spojenia práve s predložkou *po*: *po prvé, po druhé, po piate...*, a nie *za prvé, za druhé, za piate...* – Nebola by vlastne systémovejšia podoba *pokaždé*?

Vysvetlenie tohto akoby protirečivého javu spočíva v objasnení významu príslovky *zakaždým* a významu spojení *po prvé, po druhé* a napokon ich konfrontácia so stavom v češtine.

Príslovka *zakaždým* sa významovo zaraďuje k číslovkovým výrazom *po prvý raz, po druhý raz, po desiaty raz, po každý raz* atď., ktoré majú násobný význam a používajú sa všade tam, kde sa nimi odpovedá na otázku *Po koľký raz?* Možno predpokladať, že príslovka *zakaždým* vznikla zo spojenia *za každým razom*, ktoré je synonymné so spojením *po každý raz*, resp. *každý raz* a má význam "vždy", t. j. v každom z daných prípadov (distributívna platnosť), alebo aj vo všetkých prípadoch (zhrňujúca platnosť). Potvrdzuje to dosadenie týchto výrazov do spomenutej vety z Večerníka: *Každého novinára za každým razom (po každý raz/každý raz/vždy/zakaždým) čaká tortúra, pripomínajúca vyšetrovanie*. Celkom iný význam majú spojenia *po prvé, po druhé, po desiate* atď. Tu ide o spojenie radových čísloviek s predložkou *po* na vyjadrenie toho, že rozličné veci alebo deje sa dávajú do radu pri vypočítavaní. Pri týchto spojeniach slovo *po* nemožno vynechať tak ako pri spojeniach s násobným významom, napr. *po prvý raz – prvý raz, po každý raz – každý raz*. Na rozdielny význam poukazujú aj synonymné výrazy v prvom prípade, v druhom prípade, v desiatom prípade alebo slová *najprv, potom, napokon*. Ako vidieť, význam násobných číslovkových spojení *po prvý raz, po každý raz* sa nestretá s významom ustálených, zmeravených spojení *po prvé, po druhé*, a preto ani príslovku *zakaždým* s násobným významom nemožno spájať s výrazmi, ktoré označujú vypočítavanie jednotlivých, po sebe idúcich skutočností. Kde sa však vzala vo Večerníku príslovka *pokaždé*? Odpoveď dáva čeština ako jazyk veľmi blízky, a predsa často odlišný práve v jednotlivých drobných prvkoch, akými sú aj rozoberané číslovkové spojenia. Následnosť v poradí, ktorú v slovenčine naznačujú spomínané ustálené spojenia *po prvé, po druhé...*, *po a, po b...*, vyjadruje sa v češtine zmeravenými spojeniami s predložkou *za*: *za prvé, za druhé; za a, za b*. V češtine však jestvujú aj spojenia *po prvé, po druhé, po tretí, po každé* atď. (písané aj dovedna: *poprvé, podruhé, potretí, pokaždé*), ale majú celkom iný význam. Zhodou okolností práve ten, ktorý sme rozoberali pri slovenských násobných číslovkových spojeniach */po/ prvý raz, /po/ druhý raz, /po/ tretí raz, /po/ každý raz*. České vyjadrenie *dělat něco po prvé* v živote preložíme do slovenčiny *robiť niečo /po/ prvý raz v živote*. Podobne je to i s českým výrazom *pokaždé: dítě se pokaždé rozplakalo = dieťa sa /po/ každý raz rozplakalo*. Popri tomto viacslownom násobnom výraze je ešte bežnejšia synonymná príslovka *zakaždým*: *dieťa sa zakaždým rozplakalo*.

Z tohto stručného porovnania vychádza, že české spojenia *po prvé, po druhé, po každé* (všetko písané i dovedna) nie sú totožné so slovenskými zmeravenými spojeniami *po prvé, po druhé*, ale že im zodpovedajú celky */po/ prvý raz, /po/ druhý raz*; príslovke *pokaždé*, ktorá má pôvod v predložkovom spojení *po každé*, najlepšie zodpovedá slovenská príslovka *zakaždým*. Keďže

ide o slovo z centra slovnej zásoby, dôkazy o živosti a jednoznačnosti slova *zakaždým* nachádzame tak v bežnej reči, ako aj v dielach majstrov slovenského slova: *Keď vyzváňali Renáte, matka zakaždým sa rozplakala...* (Hronský) – *Zakaždým som si natrhala kytku blyštekov, kráľov a lúčnych zvoncov.* (Figuli) – *Ja si zakaždým vyvolím také slovo, ktoré nijaké iné slovo nepripomína.* (Feldek) – *Takúto službu mu ten mládenec robil zakaždým, keď sa vybral za hranicu.* (Ballek) – Aj tieto ukážky z krásnej literatúry sú potvrdením pevného miesta príslovky *zakaždým* a jej nezameniteľnosti s podobou *pokaždé*.

Mária Pisárčiková

SPRÁVY A POSUDKY

Štylistika ako pohľad na národný jazyk

(CHLOUPEK, J. – ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Stylistika češtiny*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1991. 296 s.)

Z faktu, že vo výberovej bibliografii recenzovanej *Stylistiky češtiny* sa uvádza 26 titulov učebníc štylistiky (označených ako úvod, kapitoly, základy), mohlo by sa vyvodzovať, že ďalšia štylistika už nie je taká nevyhnutná. Tým viac, že značný počet uvádzaných prác je mladšieho dáta, vcelku po roku 1980. V skutočnosti však nový pohľad na štylistiku, ale najmä nový pohľad na štylistické vlastnosti češtiny ako národného jazyka túto novú štylistiku úplne odôvodňujú.

Nový pohľad na štylistiku sa tu prejavuje predovšetkým v tom, že problematika štylistiky sa chápe v širšom zasadení do problematiky textu či komunikátu a že sa zdôrazňujú štylistické vlastnosti češtiny ako celku, vo fungovaní všetkých jej útvarov.

Z tradičných otázok štylistiky sa v recenzovanej knižke uplatňujú v plnom rozsahu vlastne len dve kapitoly: o slohovej charakteristike výrazových prostriedkov a o slohotvorných činiteľoch. Tradičný postoj v nich sa prejavuje už v tom, že sa poukazuje na štylistické charakteristiky hlások, ale najmä jednotlivých slovných druhov a že sa pripájajú aj poznámky o lexikálnych a slovotvorných prostriedkoch a napokon aj o syntaktických možnostiach.

Slohovotvorné činitele sa tu tiež tradične členia na objektívne a subjektívne, väčšia pozornosť sa však venuje činiteľom objektívnym, odvodeným z povahy

komunikátu. Sú to, ako je známe, také faktory ako základná funkcia komunikátu, jeho celkový ráz a forma, prostredie, ale najmä kód; z tohto rámca komunikátu sa vlastne vyčleňuje adresát, hoci bez jeho účasti stráca každý komunikát svoj zmysel.

Už z tohto dôrazu na komunikát a komunikáciu možno vyvodzovať aj charakter ďalších výkladov: vždy sú opreté o vlastnosti textu, resp. súboru textov. Poukazuje sa tu nielen na osobitné kompozičné a štylizované aspekty vo výstavbe textu, ale začleňujú sa sem aj výklady o funkčných štýloch. Do kapitoly o výstavbe textu sú teda zaradené výklady o kompozícii, o slohových postupoch a ich modifikáciách, o vertikálnom a horizontálnom členení textu; osobitne sa upozorňuje na členenie hovorených prejavov a komplexných komunikátov (v zmysle K. Hausenblasa). Z charakteristických vlastností, resp. príznakov textu sa zdôrazňuje najmä kohéznosť – súdržnosť. Zdá sa však, že tento príznak textu sa tu chápe príliš komplexne, zaraďuje sa k nej aj viazanosť na iné texty čiže intertextovosť a nerozlišuje sa medzi súdržnosťou formovou a obsahovou čiže medzi kohéznosťou a koherentnosťou. Azda by sa v tejto súvislosti mohol spomenúť aj Mistríkov pojem glutinácia (najmä keď na J. Mistríka sa autori hojne odvolávajú).

Širšie východisko – text – sa využíva aj vo výkladoch o funkčných štýloch, ktoré, prirodzene, tvoria jadro knižky. Pravda, namiesto výrazu text sa v týchto kapitolách hovorí o prejavoch. Jednotlivé funkčné štýly sa charakterizujú predovšetkým pomocou konštitutívnych faktorov: pre jednoduchý oznamovací (prstě sdělovací) funkčný štýl je takýmto faktorom hovorenosť (mluvenost), pre odborný a administratívny štýl je to pojmovosť, pre publicistický štýl sa uvádza jeho získavacia a presvedčacia funkcia. Pozoruhodné však je, že pre umelecký štýl sa opatrne počíta len s deklarovaním estetickej funkcie, nie s estetickou funkciou ako faktom.

Príznačné je, že autori sa neusilujú o prísnu a priamočiaru klasifikáciu funkčných štýlov napr. pomocou zvolených príznakov (ako je to u J. Mistríka), ani sa veľmi netrápia s hodnotením a klasifikačným zaradením novších či prechodných štýlov, ako je napr. rétorický a esejistický štýl. Ba ani výklady o jednotlivých funkčných štýloch nie sú kompozične jednotné. Ale práve táto uvoľnenosť, inak dobre poukazujúca na skutočný stav vecí, umožňuje autorom podať svoje poznatky, získané dlhším špecializovaným výskumom, sviežo a nevtieravo. Výsledkom je všestranný opis skúmaných textov.

Jednotiacim prvkom všetkých kapitol je dôraz na pojmovú presnosť, resp. na výklad termínov. Neobchádzajú sa odkazy na literatúru, v prevažnej miere domácu. A k tej sa počíta nielen česká (od B. Havránka cez A. Jedličku až po K. Hausenblasa), ale aj slovenská (od J. Mistríka po nitriansku školu).

Neobchádzajú sa ani fakty zistené pre češtinu kvantitatívnymi metódami.

Spofahlivým východiskom pri všetkých výkladoch je opora v národnom jazyku: v osobitnej kapitole sa predkladajú charakteristiky národného jazyka, ale najmä jeho stratifikácia a diferenciácia. Patrí sem aj výstižné poučenie o obecnej češtine a o jej fungovaní najmä na moravskom teritóriu. Namiesto bežného termínu forma jestvovania národného jazyka sa používa termín útvar, čo má výhodu najmä pri skúmaní takých útvarov ako profesionálny jazyk, slang a argot. Tie sa označujú ako poloútvary v protiklade k útvarom ako tradičný dialekt, interdialekt a obecná čeština. Zdá sa, že hlavným a dostatočne pevným kritériom je tu prítomnosť či neprítomnosť špecifickej gramatickej stavby.

Všetky poznatky o útvaroch a poloútvarech sa uplatňujú najmä v opisoch jednotlivých funkčných štýlov. A práve z toho vyplýva aj celkový ráz knihy: skôr ako školský opis štylistických vlastností jazykových prostriedkov je to celkový či celostný pohľad na fungovanie češtiny ako moderného národného jazyka s využitím všetkých prvkov, aj menej spisovných či nespisovných, a to najmä – ako hovorí J. Chloupek na s. 284 – v neverejnej sfére, ale s nezadržateľným prenikaním do krásnej literatúry. Ale vo všetkých podobách, teda nielen v spisovnej, "ostáva jazyk súčasťou duchovnej kultúry našej spoločnosti".

Ján Horecký

Bernolák a bernolákovci v našich dejinách

(POVAŽAN, J.: Bernolák a bernolákovci. Martin, Osveta 1990. 304 s.)

Knihu J. Považana *Bernolák a bernolákovci* je adresovaná študentom a učiteľom, ale i odborníkom, predovšetkým záujemcom o národnú, literárnu a jazykovú históriu. Autor si kladie neľahkú úlohu "načrtnúť" plastický obraz obdobia a pôsobenia tejto obrodeneckej generácie, ktorá sa tak výrazne zapísala do novších dejín slovenského národa" (s. 13).

Práca je výsledkom dlhoročného štúdia a výskumu. V prípade knihy *Bernolák a bernolákovci* dostáva čitateľ do rúk syntetickú prácu, podloženú bohatými dokladmi historických materiálov, starostlivo vybraných a prepísaných do súčasnej slovenčiny, i najnovšími výsledkami vedeckých výskumov. Autor nemohol detailne vyčerpať celú bernolákovskú problematiku; to popri "plastickom obraze" ani nemal v úmysle. Preto pridáva kapitolu Čo o nich

vyšlo, ktorá splňa orientačnú, ale aj motivačnú funkciu vzhľadom na čitateľa i rozsah a hĺbku problematiky. Prehľad zostavil z prác všeobecne zameraných na národné obrozenie, zo súhrnných prác o bernolákovcoch, ale aj z prác venovaných jednotlivým postavám slovenského národnoobrodenského pohybu, ba pridáva aj literárne pramene o štúrovcach, čím vhodne poukazuje na kontinuitu a nepretržitosť vývinu.

J. Považan ohraničil pôsobenie Antona Bernoláka a jeho prívržencov i nasledovníkov do obdobia 65 rokov – od roku 1787 (vydanie Bernolákovej *Dizertácie*) do roku 1852 (vydanie Hattalovej *Krátkej mluvnice slovenskej*). Časový a obsahový rámec zúžil, aby mohol viac pozornosti venovať oporným osobnostiam, akými boli A. Bernolák (1762–1813), J. Fándly (1750–1811), J. Palkovič (1763–1835), J. Hollý (1785–1849), M. Hamuljak (1789–1859), a osobnostiam, na ktoré história pozabudla; znovu nám predstavil život a prácu vzdelancov, ktorí svojím záslužným dielom prispeli k formovaniu bernolákovcov, napr. O. Szabó a M. Kratochvíla (profesori bratislavského seminára), A. Kubica (spoluautor Bernolákovej *Dizertácie*) a ďalší.

J. Považan podrobne vysvetlil termín *národné obrozenie*, ktorý vypracovala staršia historiografia; nechápe ho iba ako "prebúdzanie sa" národa z letargie, ale omnoho širšie a komplexnejšie ako "utváranie a dotváranie sa novodobého moderného národa zo spoločenstva ľudí, ktorí žijú a pracujú na určitom území a uvedomujú si, že patria k sebe, lebo majú spoločné psychické črty, hovoria rovnakým jazykom a prejavujú sa približne rovnakou kultúrou a civilizovanosťou, čiže tvoria to, čo sa nazýva feudálnou národnosťou" (s. 53). Rozdelil národné obrozenie na štyri obdobia: 1. roky 1780–1820, 2. dvadsiate a tridsiate roky 19. storočia, 3. druhá polovica tridsiatych rokov a štyridsiate roky 19. storočia, 4. päťdesiate roky 19. storočia. Podal rozsiahlu analýzu vlády Márie Terézie, trvajúcej 40 rokov a 41 dní, a vlády Jozefa II., ďalej osvietenstva a súvislostí, ktoré predchádzali vzniku národnoobrodenského procesu. Cez etymológiu slova *Slovák* (*Sloven*, *Slovenka*) sa dostal až ku koreňom slovenského rodostromu, k tradícii a významu Veľkomoravskej ríše.

Tretou kapitolou nazvanou V Prešporskom zámku sa začína pútavé rozprávanie o bernolákovskej generácii, ktorej formovanie bolo urýchlené založením jedného z troch kráľovských generálnych seminárov v Uhorsku – na Bratislavskom hrade (1784–1790). U profesora M. Kratochvílu mohli semináristi "jazykového babylonu", budúci katolícki kňazi, absolvovať skúšku v mate-rinskom jazyku. M. Kratochvíla bol aj iniciátorom aktivity ohlasujúcej zámery celej mladej generácie formou listov – zachovala sa nám jediná známa adresa, meno dubnického farára Ondreja Mesároša, ktorý s ich úsilím vďačne súhlasil.

Názvy ďalších kapitol sú stručnými a výstižnými citátmi a zároveň charakteristikami osobností bernolákovcov.

J. Považan odmietol kanonizované jedinečné autorstvo *Dizertácie*. Uviedol, že ďalším známym spoluautorom bol Anton Kubica (1762–1803). Jazykové i literárne vystúpenie bernolákovcov predchádzali štyri pokusy "viac praktické ako teoreticky podložené" (s. 138): 1. kniha paulína A. Máčaja *Panes primitiarum aneb Chleby prvotín* (Trnava 1718), 2. preklad biblie od kamaldulských mníchov z r. 1750–1760 a *Syllabus Dictionarii latino-slavonicus* (tzv. Kamaldulský slovník z r. 1763), 3. *Valašská škola* od H. Gavloviča, 4. prvý zväzok románu *René mláďenca príhodi a skúsenosti* (uvedený rok vydania 1784 je azda tlačová chyba, lebo vieme, že prvý zväzok vyšiel začiatkom r. 1785, hoci na titulnej strane bol uvedený rok 1763) od J. I. Bajzu.

J. Považan ocenil logiku postupnosti krokov Bernoláka a bernolákovcov – najprv kodifikácia, obhajoba a ustálenie pravopisu (v *Dizertácii* r. 1767), až potom opis a uzákonenie gramatickej stavby slovenského jazyka (v *Slovenskej gramatike* r. 1790).

So subjektívnym zaujatím, nestrácajúc zo zreteľa objektívne fakty, autor predstavil ďalšie osobnosti, pričom vychádzal z klasickej osnovy – podstatné životopisné údaje, vlastná tvorba a názory, miesto v bernolákovskom hnutí a význam činnosti. Charakteristikami v názvoch kapitol, fotografiami reprodukcii známych portrétov i ukážkami rukopisov autor podal živý obraz J. Fándlyho, J. Palkoviča, J. Hollého a M. Hamuljaka. Keď predstavil dielo, nezabudol poukázať na ťažkosti a okolnosti jeho vzniku, reakciu verejnosti aj presah do súčasnosti, odhalil pramene a potvrdil autorstvo mnohých rukopisných i tlačou vydaných prác.

Bernolákovci udržiavali medzi sebou živé kontakty aj po odchode z bratislavského seminára, navzájom si pomáhali a na mnohých knihách úzko spolupracovali. Jur Palkovič revidoval Bernolákov *Slovár*, pracoval na preklade biblie do bernolákovčiny, v čom ho podporoval J. Hollý. A on spätne významnou mierou vplýval na J. Hollého. Široké kontakty udržiaval M. Hamuljak, ktorý pomáhal distribuovať diela J. Kollára, J. Hollého, P. J. Šafárika, spolupracoval so zakladateľom srbského spisovného jazyka a novo-srbskej literatúry V. S. Karadžičom (1787–1863), so slovinským slavistom B. Kopitarom (1780–1844), stál pri zrode Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej (1834).

J. Považan doplnil svoje úvahy o mnohé konštatovania o tom, ako nasledujúce generácie zabúdajú a zabudli na svojich priekopníckych predkov. Napríklad pri J. Hollom: "Prevažná väčšina z nás sa s dielom Jána Hollého

stretnie vlastne iba v škole. Naučí sa o ňom bezmyšlienkovite zopakovať príslušnú pasáž z učebnice dejín slovenskej literatúry, trpne vypočuje alebo, keď už musí, prečíta pár riadkov z jeho diela, ak má tú smolu a 'vytiahne' si ho ako súčasť maturitnej otázky, ako-tak zvládne aj to – a má s Hollým pokoj do konca života" (s. 224).

A práve tu je zakomponované poslanie celej knihy *Bernolák a bernolákovci* – ustavične sa vracáť do minulosti, ustavične si ju približovať, učiť sa z nej a obohacovať pozitívnymi podnetmi vlastný život.

Miroslava Chadimová

SPYTOVALI STE SA

Môže výrobok zlacnieť o 150 percent? – Z listu J. Turčányho z Piešťan: "Naši pracovníci na všetkých úrovniach pri negatívnych javoch, hodnotách a i. používajú napr. takéto vyjadrenia: *Výroba je 250-krát nižšia*. Aj odborní a vedeckí pracovníci pri interpretácii dosiahnutých výsledkov uvádzajú: *...obsah dusíka bol 2,5-krát nižší*. S podobnou nenáležitosťou sme sa mohli stretnúť v denníku Pravda, kde jeden článok mal nadpis: *Stanovanie 700-krát lacnejšie*. V druhom odseku článku sa zasa uvádza: *...poplatky za stanovanie sú vraj oproti Zlatým pieskom lacnejšie o 700 %*. Podľa mňa obidve tieto vyjadrenia sú nesprávne. Domnievam sa, že niečo môže byť lacnejšie o tretinu, o polovicu atď. alebo o 30 %, o 50 % ap. Ak by totiž niečo bolo lacnejšie 100-krát, tak by to bolo podľa uvedeného zadarmo. Rozhodne však nemôže byť niečo niekoľkokrát lacnejšie; drahšie áno, ako sme toho svedkami v bežnom živote."

Odmietnuť vyjadrenia, ktoré uviedol pisateľ listu, nemožno tak jednoznačne a s jeho námietkami proti citovaným vyjadreniam môžeme súhlasiť iba čiastočne. Najprv si všimneme vyjadrenia s výrazom *-krát* typu *výroba je 250-krát nižšia*, *obsah dusíka bol 2,5-krát nižší*. Tieto vyjadrenia sú aj z jazykovej, aj z logickej stránky v poriadku. Ak napr. v niektorej továrni pred zmenou výrobného programu vyrobili z istého druhu výrobku za rok 1 000 000 kusov a po zmene výrobného programu už iba 4000 kusov, tak výroba tohto výrobku je 250-krát nižšia ako pred zmenou výrobného programu. Matematicky by sme to mohli naznačiť takto: $1\,000\,000 : 250 = 4000$. Podobne ak obsah dusíka v niektorých plodinách pri nadmernom hnojení dosiahol napr. hodnotu 20 mg a po úprave hnojenia dosiahol iba

hodnotu 8 mg, obsah dusíka po úprave hnojenia je 2,5-krát nižší ako pred jeho úpravou ($20 : 2,5 = 8$). Dokonca aj stanovanie môže byť niekde 700-krát lacnejšie (hoci sa takýto rozdiel zdá nereálny) ako inde, a to vtedy, ak by sme na jednom mieste za stanovanie zaplatili 1400 korún a na druhom mieste iba 2 koruny ($1400 : 700 = 2$).

Pri vyjadreniach s percentami ide o dva rozličné prípady. Nelogické, a preto aj chybné sú vyjadrenia, že niečo zlacnelo o 100 %, o 150 %, o 200 %, lebo ak niečo zlacnelo o 100 %, je to vlastne už zadarmo. Ak napr. košeľa, ktorá stála 200 korún, čo je 100 %, teraz stojí iba 100 korún, tak zlacnela o 50 % (1 % z 200 Kčs je 2 Kčs, 50 % z 200 Kčs je 100 Kčs). Ak by zlacnela o 100 %, tak by naozaj bola zadarmo. Pravda, košeľa môže zdražieť nielen o 100 % (z 200 korún na 400 korún), ale aj o 150 % (z 200 korún na 500 korún) alebo o 200 % (z 200 korún na 600 korún). Iná situácia je však vtedy, ak porovnávame dve veci, dve hodnoty a pod. V takýchto prípadoch sú jazykovo aj logicky (či matematicky) správne vyjadrenia typu *ubytovanie je v ubytovni lacnejšie o 700 % ako v hoteli Devín*, teda aj vtedy, ak pri porovnávaní hovoríme o viacej ako o 100 percentách. Ak napr. v hoteli Devín stojí ubytovanie 350 korún za noc a v ubytovni iba 50 korún za noc a východiskovou bázou na porovnávanie je cena ubytovania v ubytovni, t. j. suma 50 korún, ktorú berieme ako základ, teda ako 100 %, tak ubytovanie v hoteli Devín oproti ubytovaniu v ubytovni je o 700 % drahšie. Pravda, platí to aj naopak, že ubytovanie v ubytovni je o 700 % lacnejšie ako v hoteli Devín. V danom prípade by sme tiež mohli povedať, že ubytovanie v hoteli Devín je 7-krát drahšie ako v ubytovni ($50 \cdot 7 = 350$) alebo naopak, ubytovanie v ubytovni je 7-krát lacnejšie ako v hoteli Devín ($350 : 7 = 50$).

Na otázku položenú v nadpise môžeme stručne odpovedať takto: Výrobok môže zlacnieť nanajvýš o 99 %, lebo ak by mal zlacnieť o 100 %, je už zadarmo. Pravda, istý výrobok môže byť aj viacej ako 100-krát lacnejší než predtým alebo inde a rovnako môže byť na jednom mieste o viacej ako 100 % lacnejší než na inom mieste, a to vtedy, ak východiskom na porovnanie (100 %) je nižšia hodnota z porovnávaných hodnôt.

Matej Považaj

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 26, 1992, č. 1. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 96,-, jednotlivé čísla Kčs 8,-. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., Javorinská 14, 811 03 Bratislava. Tlačí Tlačiareň LEV, štát. podnik, Ružomberok. Registr. zn. F-7050.

KUL
TÚRA
SLOVA

Distributed by SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., Javorinská 14, 811 03 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1992

Cena Kčs 8,-